

ההתישבות החב"דית בחברון בשנת תקפ"ג (1823) והיחסים עם הקהילה הספרדית הקיימת

1234567

אוצר החכמה

אוצר החכמה

(א) מבוא ביבליוגרפיה

אוצר החכמה

החומר התיעודי המשמש כבסיס לחקר ההתישבות החב"דית בחברון במאה הי"ט מצוי בספרות חב"ד, בכתבי-יד של מוסדות התמיכה בחוץ-לארץ שהתכתבו עם הקהילות השונות בארץ-ישראל, בחליפת מכתבים של הקהילה החב"דית עם מרכז ההנהגה ברוסיה, בהתכתבות הקהילה עם קונסוליות זרות, בכתבי שד"רות ובמקורות שונים המובאים במחקרים, בספרים, מאמרים ואגרות מודפסות.

1234567

כתבי-יד, ארכיונים, תעודות נדפסות ומחקרים

ספרות חב"ד

בספרות חב"ד מצוייה עיקר התורה החב"דית, שחברה על ידי ראש השושלת ר' שניאור זלמן מלאדי ומנהיגי חב"ד בדורות הראשונים בסוף

* מראי המקומות מופיעים על פי רוב בצורה מקוצרת. פירוט מלא ניתן במפתח הביבליוגרפיה (רשימת המקורות והפניות ביבליוגרפיות). מראי מקומות שנזכרים רק פעם או פעמיים, מובאים בפירוט מלא במקום הזכרתם.

המאה השמונה־עשרה וראשית המאה התשע־עשרה. הספרות החב"דית השפיעה על יצירת תשתית לרקע האידיאי של קדושת ארץ ישראל ועל הצורך בתמיכת יישובה שהביאה לעלייתם של חסידי חב"ד וייסוד המרכז בחברון. שני הסוגים העיקריים של החיבורים החב"דיים, שהם בעלי משמעות מכרעת לענין היישוב בחברון, הם ספרות האיגרות וחלק מן התורות.

אוצר החכמה

תחילת 124567

(1) איגרות

חיבת הארץ, ברוך דוד כהנא (עורך), (ירושלים תרנ"ז), ירושלים תשכ"ח.

תחילת 124567

מאה שערים, חמישים אגרות קודש וחמישים אמרי קודש מאת רש"ז, דב בער בן רש"ז, מנחם מנדל שניאורסון, חיים אליעזר הכהן ביחאווסקי וחיים מאיר היילמאן (מהדירים), ברדיטשוב תרע"ג.

אגרות קודש, מכתבי הרש"ז, הוצאת יואל דיסקין, ירושלים תרצ"ג.

תחילת 1234567

אגרות בעל התניא ובני דורו, דוד צבי הילמן (מהדיר), ירושלים תשי"ג.

אגרות קודש, שלום דובער לוין (מהדיר), ברוקלין נ"י, תש"מ.

אגרות קודש, קונטרס מילואים, שלום דובער לוין (מהדיר), ברוקלין נ"י תשמ"א.

אגרות קודש, ח"ב, שלום דובער לוין (מהדיר), ברוקלין נ"י, תשמ"ג.

(2) תורות

לקוטי אמרים, תניא, שניאור זלמן מלאדי, (סלאויטא תקנ"ז, זיטאמיר תרכ"ב) ברוקלין, נ"י, תש"מ.

פרי הארץ, מנחם מנדל מויטעבסק, (קאפוסט תקע"ד), ירושלים תשל"ד.

שלחן ערוך, שניאור זלמן מלאדי, (קאפוסט תקע"ד), ברוקלין נ"י תשל"ו.

תורת חיים, שניאור זלמן מלאדי ודב בער שניאורסון (קאפוסט תקפ"ו) ורשה תרט"ו.

תורה אור, שניאור זלמן מלאדי, (קאפוסט תקצ"ז, זיטאמיר תרכ"ב) ברוקלין נ"י, תשט"ו.

תורה אור, הוספות למגילת אסתר, שניאור זלמן מלאדי, (קאפוסט תקצ"ז, זיטאמיר תרכ"ב), ברוקלין נ"י תשט"ו.

(3) חיבורים חב"דיים מחברון

מעטים הם החיבורים של חסידי חב"ד בתקופה זו, דהיינו, משנת תקפ"ג (1823) עד תרכ"ו (1866). אישיות דגולה כמו ר' שמעון מנשה חייקין, שהיה מנכבדי חסידי חב"ד בחברון והוכתר כרב העדה החל משנת תרט"ו (1856) לא חיבר ספרים, אך נתן הסכמתו לעשרות ספרים וכרוזים שחוברו והודפסו על ידי מחברים מירושלים ומחברון. רובם הודפסו במחצית השנייה של המאה הי"ט, כמפורט להלן:

א. "שירת משה" של ר' משה מייזליש מנכבדי העדה החב"דית בחברון. הודפס לראשונה בשקלוב בשנת תקמ"ח (1788), ביקש ממונטיפיורי בשנת 1839 לבוא לעזרתו להדפיס מחדש את ספרו. תוכן הספר פירוש על תרי"ג מצוות.

ב. "להט החרב", כרוז האוסר על לימודים זרים, על החתום: ר' שמעון מנשה חייקין, ר' לוי יצחק סלונים, ר' מרדכי דובער סלונים, ירושלים תרט"ז (1856). כל שלושת החתומים הם מנכבדי העדה החב"דית בחברון.

ג. "קול אריה" של ר' אריה לייב חריף, הודפס על ידי נכדו ר' שניאור זלמן בר' מנחם מנדל מנדלוביץ בשנת תרכ"ו (1866) בירושלים. תוכנו סוגיות בתלמוד הבבלי. לספר ניתנה הסכמתו של האדמו"ר ה"צמח-צדק".

ד. "אם למסורת" של ר' אריה ליב חריף. הובא לדפוס בירושלים בשנת תרל"ו (1876) על ידי נכדו ר' שניאור זלמן מנדלוביץ.

ה. "זכרון ירושלים" חובר ע"י ר' שניאור זלמן מנדלוביץ. הודפס בירושלים בשנת תרל"ו (1876).

תוכנו: פירושים על התורה, מצבה של חב"ד בחברון ותאור מסעותיו. הוא היה שד"ר מטעם כולל חב"ד בחברון משנת תר"ט (1849) לארצות המזרח הרחוק, להולנד, אנגליה וגרמניה.

ו. "נימוקי שז"בני" (שניאור זלמן ב"ר נחום יוסף) מחסידי חב"ד בחברון. תוכנו "חידושי הלכות", הודפס בירושלים תרל"ו (1876).

ז. "ספר משפטי ה'", קול קורא מכולל ווהלין על פשרה עם חסידי חב"ד בחברון. הודפס בירושלים בשנת תרמ"ג (1883).

ח. "עבודת ה'" של ר' שניאור זלמן מנדלוביץ הודפס בירושלים בשנת תרמ"ד (1884). תוכנו "ליקוטי תורה". לספר ניתנה הסכמתו של ר' שמעון מנשה חייקין.

ספרים שהודפסו בירושלים החל משנת תרכ"ג (1863) עד תרמ"ט (1889) וקיבלו הסכמתו של רב העדה החב"דית בחברון ר' שמעון מנשה חייקין:

א. "דרוש של יוסף נסים בורלא", הודפס בירושלים בשנת תרכ"ג (1863). תוכנו: בניית שכונת "משכנות שאננים", מכספי הנדבן יהודה טורא מארצות-הברית, שמינה את מונטיפיורי כנאמן על הכספים.

ב. "קונטרס שומר ישראל" נגד משיחי שקר, מאת עקיבא יוסף שלעזינגער הודפס בירושלים בשנת תרל"ה (1875).

ג. "בית יוסף חדש", מאת עקיבא יוסף שלעזינגער, הודפס בירושלים תרל"ה (1875).

ד. "ספר אור החמה" לר' אברהם מרדכי אזולאי, הודפס בירושלים תרל"ו (1876).

תוכנו: ביאור ספר הזהר. ר' ש.מ. חייקין שלח מכתב ידידות למחבר עם הסכמה.

ה. "ספר תיקוני הזהר", מאת מנחם יוסף קלונימוס, הודפס בירושלים תרמ"ד (1884).

ו. "פרי מרדכי", מאת מרדכי אברהם אבלי, הודפס בירושלים תרמ"ה (1885).

תוכנו: ליקוטי מאמרים לתלמוד ולמדרשים.

ז. "בגדי ישע", מאת צדוק הרופא, הודפס בירושלים תרמ"ח (1888). בהסכמות של ר' ש.מ. חייקין ובנו ר' משה מרדכי. תוכנו: חסידות, יראה ואהבת ישראל.

ח. "אור לישרים", מאת הלל משה געלבשטין, הודפס בירושלים תרמ"ט (1889). תוכנו: דיני הלכה.

(4) כתבי-יד ומקורות אחרים, מוסדות התמיכה מוסד הפקוא"ם (הפקידים והאמרכלים באמשטרדם)

המוסד שהוקם באמשטרדם בשנת תקס"ט (1809) עסק בתמיכה ביהודי א"י, עד פרוץ מלחמת העולם ה-I. הפקוא"ם אסף כספי-תרומות בקהילות היהודיות במערב-אירופה והעביר כספים אלה לחלוקה בין הכוללים בארץ-ישראל, התנגד לנוהג הקודם של שיגור שד"רים מארץ-ישראל לתפוצות לאיסוף תרומות. מדיניות הפקוא"ם הייתה לקיים קשר ישיר עם הקהילות הנתמכות ללא מתווכים ולצורך זה ניהל התכתבות ענפה וישירה עם הכוללים בארץ-ישראל, לרבות כולל חב"ד. אגרות הפקוא"ם מתאפיינות ברציפות כרונולוגית ומאפשרות קבלת מידע רחב לתולדות היהודים בארץ-ישראל משנות העשרים ועד שנות

התקופה

השבעים של המאה הי"ט. החומר התיעודי שבאיגרות הפקוא"ם שראשיתו בשנת תקפ"ו (1826), משמש כבסיס לחקר ההתישבות החב"דית בחברון במאה הי"ט ונחשב כמקור חשוב ביותר.²

(5) התכתבויות עם משה מונטיפיורי, כתבי-יד באוסף מונטיפיורי בלונדון ועריכת מפקדים של האוכלוסיה היהודית בארץ-ישראל בעת ביקוריו בארץ

ההתכתבויות עם הקהילות היהודיות בארץ-ישראל בשנים תקצ"ט-תרל"ה (1839-1875) משקפות את פעילותו של מונטיפיורי בארץ-ישראל במשך כחמישים שנה. שתי הקהילות בחברון, הספרדית והאשכנזית (חב"דית), זכו לתשומת לב מיוחדת של מונטיפיורי שביקר בחברון בשנת תקצ"ט (1839) לבקשתו נערכו מפקדים של האוכלוסיה היהודית. תכניתו של מונטיפיורי לפרודוקטיביזציה של היישוב היהודי כללה גם את יהודי חברון.³

(6) כתבי-יד שד"רות

היישוב היהודי בארץ-ישראל שחי במשך מאות בשנים במצוקה כלכלית נתמך בכספים שנאספו מיהודי התפוצות. במאה הט"ז הונהגו קופות מיוחדות בבתי-הכנסת ובבתים פרטיים לתמיכה ביישוב היהודי בארץ-ישראל. הדרך המקובלת לקיבוץ כספים ולהעברתם נעשתה החל מהמאה הי"ז, באמצעות השד"ר [שלוחא דרבנן]. השד"ר צוייד במכתב המלצה על ידי שולחיו. עם ייסוד המרכז החב"די בחברון בשנת תקפ"ג (1823) והקמת כולל נפרד בשנת תקפ"ז (1827), נמסרו כתבי-יד שד"רות בידי שליחים, החתומים על ידי הנהגת הכולל. על פי הסכם בין שתי הקהילות בחברון, הספרדית והאשכנזית, הייתה גם שד"רות משותפת לשתי הקהילות.⁴

(7) התכתבות הקהילה החב"דית בחברון עם המרכז ברוסיה

הקהילה החב"דית בחברון קיימה קשר הדוק עם מרכז ההנהגה ברוסיה, ממנו קיבלה תמיכה כלכלית ורוחנית. מלבד כתבי-יד שד"רות

שמסרה הקהילה לשליחים שיצאו לאסוף תרומות, כתבה הקהילה למרכז ההנהגה ברוסיה על תנאי חייה בחברון ועל התלאות והפורענויות הפוקדות אותם. ההנהגה ברוסיה מצדה שלחה מכתבי עידוד ועזרה חומרית לקהילה. מכתבים אלה מצויים בתעודות במכון לכתבי-יד עבריים בספריה הלאומית Heb.40.199. י. ורפל, סיני שנה ג', כרך ה' (תרצ"ט), עמ' פז. י. מונדשין, מגדל עז, תש"מ, עמ' תקי"ט-כ"א. ח. ליברמן, אהל-רח"ל, ברוקלין תש"מ, עמ' 468. י.מ. טולידאנו, מזרח-ומערב, תרע"ט-תר"פ, עמ' 413-414.

(8) חומר קונסולרי

בקונסוליות הזרות בארץ-ישראל, שייצגו במאה הי"ט את ארצות אירופה וארצות הברית, מצויים מסמכי-התכתבות ותעודות הקשורים גם לקהילת חסידי חב"ד בחברון. עם הנהגת הקפיטולציות בארץ-ישראל במאה הי"ט וייסוד הקונסוליות הזרות הפך חלק ניכר מהתושבים היהודים לבני חסות של הקונסוליות ועל ידי כך הופקעו מהשיפוט העות'מאני ומתשלום מסים לשלטונות. חסידי חב"ד שעלו מאירופה, נהנו גם הם מהחסות שניתנה להם על ידי הקונסוליות הבריטית והאוסטרית. על כך מעידות האיגרות שנכתבו על ידי יהודי חברון לקונסוליות הנ"ל, שמושבם היה בירושלים.⁵

(9) כותבי תולדות חב"ד

לעזר רב היו לי החיבורים של כותבי תולדות חב"ד, כמו: ח.מ. היילמאן "בית רבי", ד.צ. הילמן "אגרות בעל התניא", ב. לנדוי "כרם החסידות", י. מונדשין "מגדל עז", א.ח. גליצנשטיין "ספר התולדות", א.ש. הלוי "מגעים של חסידי חב"ד עם מונטיפיורי", ש.ד. לוין "תולדות חב"ד בארץ הקודש", מ. שפירא "עדת חסידי חב"ד בחברון", מ. וילנסקי, י. ברנאי, ר. אליאור, י. ברטל, ר. הרץ, ד. אסף ועוד שורה של מחקרים בתולדות חב"ד, כמפורט ברשימה הביבליוגרפית המלאה.

(ב) היישוב היהודי בחברון בתולדות עם ישראל

רקע

אין לנו ידיעות על יישוב יהודי בחברון לאחר חורבן בית שני עד לכיבוש ארץ-ישראל על ידי המוסלמים במאה השביעית לספה"נ. הצלבנים שכבשו את חברון בשנת תת"ס (1100) גירשו את תושביה המוסלמים והיהודים ומאז שממה העיר ולא נודע יותר על קיום יישוב יהודי בחברון.⁶

ר' עובדיה מברטנורא, שביקר בחברון בשנת רמ"ט (1489), מספר: "... לא הייתי בירושלים עיר הקודש כי הלכתי לחברון וגרתי בה ימים רבים, עד אשר הייתה ישיבתה חביבה עלי כמעט יותר מירושלים להיות בה היהודים מעט וטובים ואינם כאנשי ירושלים לרוע והם כעשרים בעלי בתים מכונסים במבוי אחד הסגור עליהם".⁷ בתקופת השלטון העות'מאני, החל משנת רע"ז (1517) עברו על חברון תנודות ביטחוניות וכלכליות. פליטי האינקויזיציה הספרדית, שנמלטו לארץ-ישראל, התישבו בחברון והקימו בה תעשיית טכסטיל, צביעת בדים ואריגת משי. בהדרגה התחזק היישוב היהודי בחברון ובשנת ה"ש (1540) הוקם בית-כנסת שנקרא על שמו של "אברהם אבינו". יחסית הייתה זו תקופת התבססות של היישוב היהודי.

בשנת שע"ט (1619) פרצה מגפה גדולה בחברון ורוב תושביה ברחו לעזה, לרבות תושביה היהודים. לאחר מכן, בשנת ת"ך (1660), פקד את חברון ארבה כבד וכתוצאה מכך התרוששו תושביה היהודים ופנו לעזרתם של יהודי צפון אפריקה. מאז המשיכו יהודי חברון לשגר שליחים לאחיהם בממלכה העות'מאנית, כדי להקל על מצבם הכלכלי הקשה. במאה הי"ז ולכל אורך המאה הי"ח היו תושבי חברון מעורבים במלחמות בין שבטי ה"קיס" וה"ימן". מלחמות בין שבטיות אלו גרמו לחוסר ביטחון ולמצב כלכלי ירוד. יחד עם זה לא פסק יישוב יהודי בחברון, על אף שסבל קשות מהשליטים המקומיים ומשיח'ים עריצים שהתנכלו ליהודי המקום.

בשלהי המאה הי"ח, מבין ארבע ערי הקודש: ירושלים, צפת, טבריה וחברון, הייתה הקהילה היהודית בחברון הקטנה ביותר. למרות עוינותה של האוכלוסיה הערבית כלפי יהודים לא נרתעו היהודים הספרדים

מלהתישב כאן והיישוב גדל באיטיות אך בהתמדה. על פי מקור נוצרי משנת 1782 היה מספר היהודים בחברון שלש מאות נפשות.⁸ בראשית המאה הי"ט עלו יהודים מצפון אפריקה והתיישבו בטבריה ובצפת, אך חלק מהם הגיע גם לחברון והגדיל במידת-מה את היישוב היהודי.⁹ שני נוסעים נוצריים, שביקרו בחברון בשנת 1817 מספרים: "... בחברון יש מאה בתים יהודיים, כחמש מאות נפשות, מצאנו את שכונתם נקייה עד מאד ומסויידת יפה וביחוד היה כך ביתו של הכהן... הם היו אדיבים... עתה הראו לנו את בית הכנסת".¹⁰

ראוי לציין שכבר במאות הי"ז והי"ח קמו לעתים קרובות ארגונים בתפוצות שאספו כספים לתמיכה ביהודי ארץ-ישראל.

ארגון מרכזי וקבוע הוקם בראשית המאה הי"ח ונקרא: "ועד פקידי ארץ-ישראל בקושטא" שקיבל על עצמו את המשימה לתמוך בצורה מאורגנת ביהודי ארץ-ישראל. לראשונה הוקם "ועד פקידי ירושלים בקושטא" בשנת תפ"ו (1726) ושבע שנים לאחר מכן בשנת תצ"ג (1733) הוקם גם "ועד פקידי חברון".¹¹

הקהילה היהודית הקטנה בחברון הייתה שקועה בחובות של עשרות אלפי גרוש. הוועד בקושטא העביר לקהילה סך 10.000 גרוש לסילוק חלק מחובותיה. על אף תמיכה זו לא התפתחה הקהילה היהודית בחברון והחובות גדלו ובשנת תקנ"ח (1798) הגיעו ל-120.000 גרוש.¹²

ועד פקידי קושטא שהתרכז בקהילות ישראל באימפריה העות'מאנית, פעל גם במרכז אירופה ובמזרח.

עם עלייתם של החסידים מרוסיה הלבנה בשנת תקל"ז (1777) ועליית תלמידי הגר"א, בראשית המאה הי"ט, חל שינוי באיסוף כספי התמיכה וחלוקתם בין העולים ממזרח אירופה. מאז החלה להצטמצם פעולת "ועד פקידי קושטא", בסוף המאה הי"ח פסקה לחלוטין, כשנוסד הפקוא"ם בשנת תקס"ט (1809), שריכוז את מגביות הכספים במערב אירופה וחלוקתם בין יהודי ארץ-ישראל.¹³

במאה הי"ט, לעומת המאה הי"ח, הורע מצבם הכלכלי והביטחוני של יהודי ארץ-ישראל. שליטי המחוזות העות'מאניים הטילו מסים כבדים על האוכלוסיה שגרמו להחמרת מצבם הכלכלי של הקהילה הספרדית והחב"דית בחברון, שבלאו הכי לא היה שפיר והגיע עתה

לשפל המדרגה. המצב הסוציו-אקונומי של הקהילה החב"דית הפך להיות קריטי. חמישים המשפחות מחסידי חב"ד שהתישבו בשנת תקפ"ג (1823) בחברון התגוררו בחצר-גטו בתנאי צפיפות. שערי החצר נסגרו בלילות למניעת פריצת שודדים.¹⁴ רובם של התושבים החב"דיים היו מחוסרי מקצוע ולא הכירו את שפתם ואורח חייהם של התושבים המקומיים, לכן הזדקקו במיוחד לעזרה חומרית מארצות מוצאם. התרומות שהגיעו מחוץ-לארץ לא הספיקו אפילו כדי קיום כלשהו והקהילה החב"דית נאלצה ללוות כספים ממלווים מוסלמים בריבית קצוצה שגרמה לקהילה לשקוע בחובות כבדים. במצב כלכלי זה לא חלה כל התפתחות להרחבת הקהילה ומצבה הדמוגרפי נשאר כפי שהיה בראשית ההתישבות.

יש לציין שהתישבות חסידי חב"ד בשנת תקפ"ג (1823) עודדה את רוחם של היהודים תושבי חברון הוותיקים ותרמה לגידול משמעותי של האוכלוסיה היהודית, מחמישים משפחות בעשור הראשון של המאה הי"ט, לכ-200 משפחות בשנת תרכ"ו (1866). ברם, גידול האוכלוסיה בחברון לא השתווה עם זה שבירושלים, שם גדל היישוב היהודי מכ-6000 ב-1840 ל-10,000 ב-1860 והסיבה לכך הייתה, שמצבם של יהודי חברון היה חמור כל כך ואפוף פורענויות עד שעולים חדשים לא העיזו להתישב בה.¹⁵

(ג) יהודים בחברון במאה הי"ט לפני ההתישבות החב"דית

עד לעריכת המפקדים על פי בקשתו של מונטיפיורי משנת תקצ"ט (1839) ואילך, מעטות הן הידיעות המוסמכות על מספר היהודים בחברון. מקורות שונים מציינים את תנועת האוכלוסיה היהודית בחברון בשנת תקצ"ז (1837), שכללה גם את עדרת חסידי חב"ד, אך אין המספרים מבוססים על מפקדים רשמיים אלא על אומדנות. לפי המקורות הללו נע מספר היהודים בחברון בין שש מאות לאלף נפשות.¹⁶ עד להתישבות החב"דית, במחצית הראשונה של המאה הי"ט, הייתה, כאמור, הקהילה היהודית בחברון מורכבת מיהודי העדה הספרדית, שהייתה קשורה לכולל הספרדי בירושלים, ממנו קיבלה את כספי החלוקה. מצבה

הכלכלי של העדה הספרדית בחברון, בראשית המאה הי"ט, היה קשה ביותר. הקהילה הייתה שקועה בחובות והמלווים, ערביי חברון, לחצו על הנהגת הקהילה להחזיר בכל ההקדם את החובות, שהסתכמו ב-120,000 גרוש (סכום עתק באותם הימים) ובתוספת ריבית גבוהה. למרות החוב הכבד שרבץ על הקהילה, לא רפו ידי מנהיגי העדה. הממונה ר' חיים המצרי (הוא ר' חיים בגאיו, שעלה במאה הי"ח ממצרים), רכש בשנת 1807 חלקת אדמה של חמישה דונם לצרכי העדה. ארבע שנים לאחר רכישה זו, בשנת 1811, החכיר הואקף [ההקדש המוסלמי] לעדה הספרדית בחברון שטח גדול להקמת בית-עלמין יהודי. יחד עם זה סבלו אנשי העדה מיחס עוין של האוכלוסיה המוסלמית כלפיהם, שהתנגדה למסור אפילו בחכירה קרקעות הקדש ליהודים והעלילו עלילות שווא על יהודי חברון וכתוצאה מכך נאסרו בשנת 1814 רבני העיר.¹⁷

(ד) ראשית ההתישבות החב"דית בחברון בשנת תקפ"ג (1823)

שאלת ראשית היישוב החב"די בחברון שנויה במחלוקת בין כותבי תולדות חב"ד. יש בין הכותבים הסבורים שראשיתו של היישוב בשנת תקע"ט (1819), אחרים אף מקדימים את ההתישבות לשנים תקע"ו-תקע"ז (1816-1817). ב. לנדוי, במאמרו ב"כרם החסידות" מסתמך על קביעתו של האדמו"ר בן זמננו, מנחם מנדל שניאורסון, לדבריו ראשית ההתישבות של חסידי חב"ד בחברון החלה בשנים תקע"ו-תקע"ז. (1817-1816). גם מ. שפירא, במאמרו "חסידי חב"ד בחברון" הסתמך על קביעה זו של האדמו"ר מנחם מנדל שניאורסון, אולם ר' שמעון מנשה חייקין, מראשוני המתישבים בחברון העתיק את אגרתו של האדמו"ר האמצעי לאנ"ש, שהורה להם להתישב בחברון. האגרת הודפסה על ידו בשנת תרמ"ח (1888) ובשוליה הוסיף: "הנ"ל העתקתי מכי"ק [מכתב יד קדשו] אדמו"ר אמצעי נבג"ם [נשמתו בגנזי מרומים] זי"ע [זכותו יגן עלינו]. עוד מעיד אני מה שראיתי בעיניי המכתב י"ק שכתב האדמו"ר האמצעי נבג"מ לאנ"ש דפעה"ק [דפה עיר הקודש] בשנת תקפ"ג בעת שנתייסד היישוב של אנ"ש בחברון ת"ו וכתב בזה"ל [בזה הלשון] מ"כ [מעלת

פסוק

כבודו] בשם הרדב"ז [ר' דוד בן זמרא] שכל מי שיש לו אחוזת נחלה בעה"ק חברון ת"ו יהי' ניצול מחיבוט הקבר. ואדמו"ר נ"ע [נשמתו עדן] קנה פעה"ק את בית הכנסת הקטנה על שמו שיהי' לו אחוזת נחלה בעה"ק חברון ת"ו.¹⁸ אלה הקובעים את ראשיתו של היישוב החב"די בחברון בשנת תקע"ט (1819), מסתמכים על התישבות חמש עשרה משפחות חסידים, שהתגוררו בצפת ועברו באותה שנה לגור בחברון. לדבריהם ההוכחה היא קונטרס משנת תקפ"א (1821), שהדפיס בויניציא השד"ר מטעם החסידים האשכנזים בגליל ר' משה ב"ר צבי חיים. בקונטרס, שאלה ותשובה בענין השליחות המיוחדת של חסידי חברון. השד"ר הנ"ל מבקר קשות את השליחות הכפולה, החורגת מהנוהג המקובל לשגר שליח אחד בלבד: "... והנה זה מקרוב כמו שני שנים כמה אשכנזים, כמו לערך חמשה עשר בעלי בתים מצפת נתיישבו בחברון, והיה מנהגם כמאז מקדם באחדות גמור ובאו בכל שנה לצפת לקבל חלקם נפש כנפש, והם במספר נ"ו נפשות. ועכשיו בעוד שהיו אנשי צפת וטבריה עסוקים באותו ענין לשלוח שלוחם להמדינות וכו' [וכולי] שליח א' בשביל כלם כמנהגם, אנשי חברון זרזו בעצמם ושלחו שליח רק בשביל חברון לבד".¹⁹ חוקרים אחרים סבורים שהסיבה למעברם של חמש עשר המשפחות מצפת לחברון נגרמה כתוצאה מהמריבה שפרצה בין ר' שניאור זלמן מלאדי (להלן רש"ז), מנהיג תנועת חב"ד ברוסיה, לבין מנהיג חסידי הגליל ר' אברהם מקאליסק, (להלן רא"ק), שעלה לארץ-ישראל עם העלייה החסידית בשנת תקל"ז (1777).²⁰ השאלה היא מהו היסוד לסברה זו? היחסים בין רש"ז לבין רא"ק עברו שלבים שונים והיו מורכבים במהלכיהם. מאז עלייתם של ר' מנחם מנדל מויטעבסק ורא"ק התנהלה התכתבות ענפה ביניהם לבין חסידי רייסין. באיגרות שנכתבו בימי חייו של ר' מנחם מנדל היו שבחים והמלצות בפני חסידי רייסין לקבל את רש"ז כמנהיג העדה. בשולי האיגרות הוסיף רא"ק את המלצתו וחתימתו. לאחר פטירתו של ר' מנחם מנדל בשנת תקמ"ח (1788) הוכתר רא"ק כאדמו"ר של חסידי טבריה וברייסין הוכתר רש"ז כמנהיג העדה. רש"ז עסק באיסוף כספי תמיכה עבור חסידי ארץ-ישראל. ראשית המחלוקת בין רש"ז לרא"ק החלה בשנת תקנ"ז (1797), עם הדפסת ספר התניא של רש"ז (סלאוויטא תקנ"ז). רא"ק התנגד לשיטתו של רש"ז כפי שהובאה בספר הבינונים שבתניא.

גם צדיקים אחרים ברוסיה היו בין המתנגדים וביניהם 'ברוך ממזיבוז נכדו של הבעש"ט ואחרים. רש"ז ורא"ק נמנו על תלמידי המגיד ממזריץ ור' מנחם מנדל מויטעבסק ושניהם טענו שהם מפרשים את תורת רבותיהם בדרך הנכונה. שניהם קראו לחסידיהם לעבודה מיסטית ולדביקות, אך הדרך להשגת המטרה הייתה שונה ביניהם. רש"ז ראה את הדרך להבנת תורת האלוהות על ידי השגה שכלית והתבוננות המביאנת לעבודת ה' ולדביקות (ספר בינונים פרק ג', מב) והפיץ את תורתו בקרב קהל חסידיו. רא"ק הקדים את האמונה לפני ההתבוננות ולדבריו הדרך להשגת הדביקות בה' היא באמצעות חכמת הלב והרגש. לדעתו אין לשנות מהשיטה הנהוגה בחסידות להקנות לקהל החסידים אמונה תמימה: "... כי האמונה והיראה הוא מקור הברכות והטוב הגנוז, וכל השכליים ומקור הדינין רח"ל [רחמנא לצלן] לכן שומר נפשו ירחק מהם" (הילמן תשי"ג, סי' נט עמ' קט).

רא"ק מבקר את רש"ז על גילוי סתרי תורה ברבים לדור שאינו ראוי לכך. הוא טוען נגדו על סטייה מתורת רבותיהם: הבעש"ט, המגיד ממזריץ ור' מנחם מנדל מויטעבסק. באותה שנת תקנ"ז (1797) שיגר רא"ק איגרת לרש"ז בה הובאו תלונות ראשונות על תוכן ספרו ודרך הנהגתו: "... וקא חזינא לספר הבינוני' [ם] שהדפיס כת"ר [כבוד תורתו] ולא מצאתי בו תועלת כ"כ להצלת נפשות כי המה מלומדי' [ם] ברוב עצות ... וכל שכן אחרים קטני האיכות ורבי הכמות... ללמדם ספר הבינונים חוששני עליהם לנצח לא יראו אור בהיר בשחקים".²¹

מכאן ואילך הלכה והחריפה המחלוקת והחל משנת תקס"ה (1805) השתקפה גם על רקע איסוף כספי התמיכה לחסידי ארץ-ישראל והעברתם לידי רא"ק, כפי שהיה נהוג עד אז. רש"ז החל להעביר לאנ"ש את כספי התמיכה בנפרד ורא"ק מינה אחד מתומכיו, ר' מרדכי מלעכוויץ כגבאי ראשי לאיסוף הכספים ולהעברתם לידי. המחלוקת נמשכה לסירוגין, עד לשנת תקס"ט (1809), אם כי עד לשנה זו היו בין האיגרות גם מכתבי חיבה ורעות. שנה לאחר מכן, בשנת תק"ע (1810), נפטר רא"ק ושלוש שנים לאחר מכן, בשנת תקע"ג (1813) נפטר רש"ז.

כאמור לעיל במבוא, הדפיס ר' שמעון מנשה חייקין את מכתבו של האדמו"ר האמצעי לאנ"ש בצפת להתישב בחברון: "ע"כ [על כן] מי לה' לא יחוס על ממנו ויחבב מקום אבותינו [חברון] הק' בלב ונפש

[1234567]

[1234567]

ויתאמץ לחזק ישיבת אנ"ש במקום אבותינו הק' זי"ע ובזכות זה נזכה להתקשר בכל יום במדותיהם הק' ויעלה תפלתם מעלה מעלה עד רום המעלות דרך מערת המכפלה". בשולי המכתב הוסיף ר' שמעון מנשה חייקין את שנת תקפ"ג (1823) לייסוד היישוב החב"די בחברון.²²

נחזור עתה לראשית ההתישבות החב"דית. לעניננו חשוב לדעת מי היו אותן חמש עשרה משפחות שעברו מצפת והתישבו בחברון בשנת תקע"ט (1819), האם היו אלו חסידי חב"ד או הייתה זו קבוצת חסידים מכולל וולין בצפת שהתישבה בחברון? החומר המקורי המצוי בידנו, מעיד אמנם על מספר חסידים מאנשי חב"ד שהתגוררו בצפת עוד לפני כינון המרכז החב"די בחברון, ביניהם אישים חשובים שעברו לחברון על-פי הוראתו של האדמו"ר האמצעי בשנת תקפ"ג (1823), כמו: ר' שמעון שמערלינג, ר' שמעון מנשה חייקין ור' משה מייזליש.²³ חיזוק לדבריו של ר' שמעון מנשה חייקין נמצא בקול-קורא שפרסם בשנת תרמ"ח (1888), בפרוץ סכסוך עם אנשי חב"ד בירושלים: "... בהיות המקדש על מכונו עט"ר [עטרת קדשו] אדמו"ר האמצעי זי"ע אז היו כל חסידי חב"ד יחד את כולל חסידי וואלין בעה"ק צפת, בימים ההם גזר עליהם ואני בתוכם כי נעתיק משם ההרה ליסד עה"ק חברון למושב חסי' חב"ד".²⁴ החסיד החב"די ר' משה מייזליש, עוד בהיותו תושב צפת, כתב ביום ז' בשבט תקפ"ג (1823) לשד"ר ר' שלמה פ"ח, שיצא בשליחות מטעם הקהילה הפרושית בירושלים: "... ואם יהיה לך בדרך איזה ידיעה מאנשי חברון ואם מה' שמעון משקלאוו או מאיזה שליח אחר השייך לחברון תודיע על ידי מוקדם". על החתום: משה בן אאמוה"ר מרדכי מיזל מוילנא מתגורר פה צפת ת"ו.²⁵ ייתכן והשד"ר ר' שמעון משקלוב (שמערלינג) עלה לארץ-ישראל בשנת תקפ"א (1821) ונשלח לאסוף תרומות ברוסיה מטעם חמש עשרה משפחות החסידים, שהתישבו בחברון בשנת תקע"ט (1819). ר' שמעון שמרלינג שהה בחוץ-לארץ כשנתיים, חזר בשנת תקפ"ג (1823), על פי הוראתו של האדמו"ר האמצעי, והתישב בחברון יחד עם שאר חסידי חב"ד שעברו מצפת. היו גם חסידי חב"ד אחרים שהמשיכו להתגורר בצפת ולא עברו לחברון כמו: ר' שמעיה ב"ר ישכר דובער לפידות חלאוונא ובנו שלום אהרן, שנספו בשנת תקצ"ז (1837) ברעידת האדמה.²⁶

עדיין לא ברור אם חמש עשרה המשפחות, שעברו מצפת לחברון

בשנת תקע"ט (1819) היו מחסידי חב"ד. גם מאגרות הפקוא"ם לא משתמע כי המשפחות הנ"ל השתייכו לחב"ד. צבי לעהרן מנהל הפקוא"ם באמשטרדם, פנה באגרת מיום כ"ג באדר תקפ"ז (1827) אל רב העיר בראדי ר' אפרים זלמן מרגליות וזו לשונה: "... ראשון כתבו לנו חו"ר [חכמי ורבני] הספרדים בחברון הי"ו [השם ישמרם ויציילם] אגרת, זמנה אדר אשתקד, דזה ששה שנים [ב" 1821] שבאו יחידים מכו' [מכולל] חסידים לדור שמה ונתקבלו ברצון. שוב מינו יחד שליח לערי אשכנז, ונתפשרו ביניהם וכתבו וחתמו שטר ההרשאה וכתב הכוללת בחתימות כולם. ברם מתוך הדוחק לא עלתה ביד החסידים הנז' [הנזכרים] שבתם בעה"ק ונדרו הלכו ולא נשאו בעה"ק חברון כ"א [כי אם] מו"ה שמואל מיאמץ ומו"ה צבי מזסלאב ובחור אחד יחיאל ואיזה אלמנות... אדהכי והכי [עד כה וכה] אתו תלמידי הגאון המפורסם הרב הגדול מו"ה זלמן זלה"ה [רש"ז] אשר היו פזורים בשלשת עה"ק ירצו"ט [ירושלים, צפת וטבריה] ת"ו ועל פקודתו הה"ג [הרב הגאון] המפור' [המפורסם] מו"ה בער נ"י בן הגאון מוהר"ז [רש"ז], נאספו כולם לקבוע דירתם בעה"ק חברון ת"ו.²⁷ אין באגרת של הקהילה הספרדית בחברון ולא באגרתו של לעהרן אל הרב מרגליות, רמז כל שהוא כי חמש עשרה המשפחות, שעברו מצפת לחברון, משתייכות לעדה החב"דית. זאת ועוד, בהמשך הדברים, באותה אגרת לרב מבראדי, מבקר לעהרן קשות את מנהיג חסידי צפת, הרב גרשון מרגליות, על סירובו להפריש לאותם שני החסידים, שנותרו בחברון ולאחר מכן חזרו לצפת, את חלקם בכספי החלוקה: "... אף גם זאת עשה בערמה [הרב ר' גרשון מרגליות] להחתים איזה יהודים מכו' [כולל] החסידים אשר היו מקדמת דנא בעה"ק חברון ת"ו ועקרו דירתם וחזרו לעה"ק צפת".²⁸ להלן מצטט לעהרן את דברי שני החסידים הנ"ל: "... לא נשאר פעה"ק מיחידי כולל החסידים אשר היו דרים פה אנשים כי אם שנים ועוד זקן אחד בן שמונים נוטה למות וכל עקר יישוב אשכנזים פעה"ק הלא המה תלמידי הגאון הנז"ל [הנזכר לעיל] כת החב"ד".²⁹ מתוכן האגרת הנ"ל אנו למדים, כי לעהרן מבדיל בין אותם חסידים שהתישבו בחברון בשנת תקע"ט (1819) ועזבו את המקום, לבין התישבות חסידי חב"ד על פי הוראתו של האדמו"ר האמצעי מספר שנים לאחר מכן. לאור האמור לעיל, נראה לי שחמש עשרה המשפחות, שהתישבו בחברון בשנת תקע"ט (1819)

השתייכו לכולל החסידי בצפת (אולי לכולל חסידי וולין), לפני שעברו לחברון ולא לחב"ד. הם חזרו לצפת לאחר שהתישבותם בחברון לא הצליחה.

ההתישבות החב"דית בחברון על פי הוראות האדמו"ר האמצעי, מעוררת מספר שאלות: מה היה מספר חסידי חב"ד שהתישב אותה שנה בחברון? מה הייתה הסיבה האמיתית להעברתם ממקומות יישובם הקודמים? למה נבחרה חברון כמרכז המתאים להתישבות חסידי חב"ד והועדפה על שלוש ערי הקודש האחרות: ירושלים, צפת וטבריה? אין בידינו נתונים סטטיסטיים המציינים את מספר חסידי חב"ד, שהתישב בחברון בשנת תקפ"ג (1823), פרט לאגרת הפקוא"ם הנ"ל משנת תקפ"ז (1827) אל הרב מרגליות מבראדי בה מודיעים לו על התישבות חסידי חב"ד בחברון על פי פקודתו של האדמו"ר האמצעי וכי מספרם מגיע למאה נפשות.³⁰ ממכתב זה של הפקוא"ם משתמע שמספר ניכר של חסידים חב"דיים היו מפוזרים בשלוש ערי הקודש: ירושלים צפת וטבריה, אולם עד לשנת תקצ"ט (1839), כאשר נערך מפקד האוכלוסיה היהודית בחברון, על פי בקשתו של מונטיפיורי, אין בידינו כל ידיעה רשמית על מספרם של חסידי חב"ד בחברון. מכל מקום, בין השנים תקפ"ג (1823) עד למפקד הנ"ל, לא השתנה מספר המתישבים החב"דיים. גידול משמעותי של הקהילה חל רק בשנות תר"ד-תר"ה (5-1844), כאשר עלה גל חדש של חסידי חב"ד מרוסיה.³¹

בין הבאים ר' יעקב כולי, חתנו של האדמו"ר האמצעי ואשתו (בת האדמו"ר האמצעי) הרבנית מנוחה רחל, שהייתה מפורסמת בחברון על מעשיה הנאים במתן סער לחולים ולנזקקים. עולה חשובה אחרת הייתה הרבנית שפרה (בתו של הרב צבי הירש מאולע), אשתו של ר' משה, בנו הצעיר של רש"ז, שעלתה לארץ-ישראל עם בתה הרבנית שרה רבקה ובעלה נחום יוסף שניאורסון ובתה השנייה הרבנית רחל עם בעלה משה צבי פונדמינסקי, כולם התישבו בחברון.³² בהקשר לעלייתה של הרבנית שפרה אשת ר' משה, בנו של רש"ז, נזכיר כאן פרשה טרגית, הקשורה עם ר' משה, שעוררה בשעתה סערה בעולם החסידי והמתנגדי. כותבי תולדות חב"ד, הנמנים על התנועה החב"דית, מעלימים את הפרשה, פרט לביוגרף של בית חב"ד ח.מ. היילמאן ב"בית

רבי", שאף אצלו הסתום עולה על הברור. הרקע לטרגדיה, כפי שמתוארת הן על ידי עדים או בייקטיביים והן על ידי משכילים-מתנגדים, הסיבה לעזיבתו של ר' משה את בית אביו הייתה המריבה שהתעוררה בין אחיו האדמו"ר האמצעי לבינו על מורשת האב לאחר פטירתו ב-1813. לאחר שהאדמו"ר האמצעי ירש את כסא אביהם ב-1814, עזב ר' משה, שראה את עצמו כראוי לכס ההנהגה את העולם החב"די ונדרד למרחקים. מתנגדי החסידות מתארים את הפרשה בצורה דרמטית ביותר: "ר' משה התאהב בבית אל נכר, פרק עולו והמיר את דתו ולבסוף יצא מרעתו ומת". ואילו הכותבים החסידיים כותבים רק בלשון מרומזת: "הנעשה עמו אח"כ ידוע. והי' עג"נ [עוגמת נפש], רב לרבותינו ולאנ"ש. ובעמל רב הצילוהו בעזרה שי"ת. ומאז לא נודע מקומו אי הוא. ואת ב"ב שלחו לאה"ק תובב"א".³³

לאחר גל העלייה הנ"ל חלה ירידה במספר חסידי חב"ד בחברון ורק לקראת סוף המאה שוב גדלה הקהילה.

(זה) הגורמים והסיבות להתישבות בחברון

כאמור לעיל, רבים מכותבי תולדות חב"ד סבורים שהמעבר של חסידים חבד"יים מצפת והתישבותם בחברון נגרמה מפאת החרפת היחסים שבין רש"ז לבין רא"ק וכי חסידי חב"ד לא יכלו לדור בכפיפה אחת עם שאר החסידים ועברו לחברון.³⁴

כותבים אלו מסתמכים על המחלוקת שבין שני מנהיגי החסידות ר' שניאור זלמן מלאדי ור' אברהם מקאליסק, שגרמו לפירוד בין חסידי הגליל, אלא שמבחינה כרונולוגית אין הדברים עולים על נקלה. כאמור לעיל, עד להדפסת ספר התניא בשנת תקנ"ז (1797) לא היו כל חילוקי דעות בין רש"ז לבין רא"ק. היפוכו של דבר, בחליפת האגרות שביניהם אנו מוצאים דברי שבח וידידות רבה שחלקו אחד לשני ובקשתו של רא"ק מחסידי רוסייה לכבד את מנהיגותו של רש"ז.³⁵ רא"ק נפטר בשנת תק"ע (1810) ורש"ז נפטר שלוש שנים לאחר מכן בשנת תקע"ג (1813) ואילו המעבר מצפת וההתישבות בחברון היה בשנת תקפ"ג (1823), עשר ושלש עשרה שנים לאחר פטירתם. האם נמשכה עדיין המחלוקת בין חסידי הגליל וחסידי חב"ד עד כדי פירוד והינתקות?³⁶ דומני שיש

לחפש את הגורמים והסיבות להתישבות בחברון גם בכיוונים אחרים.
האדמו"ר האמצעי, בקריאתו לאנ"ש להתישב בחברון בשנת תקפ"ג
(1823) לא מזכיר דבר וחצי דבר על הסכסוך בין אביו ורא"ק. מעיון
במכתבו אל אנשי חב"ד בדבר ההתישבות בחברון, שנבחרה כמרכז
החב"די, אנו למדים על חשיבותה של חברון המבוססת על תשתית
אידיאית וממד מיסטי. האדמו"ר האמצעי מדגיש את עדיפותה של
חברון על פני שלוש הערים הקדושות האחרות, ירושלים, צפת וטבריה:
"... אלא שבחי' בינה נולדו מדות אהוי"ר [אהבה ויראה] כידוע...
שמהתבוננות גדלות אוא"ס [אור אין סוף] ב"ה נולד המדות אהוי"ר
כידוע וענין ההתבוננות הוא בהתהוות כל העולמות מאין ליש... לכ"א
[לכל אחד] לפי ידיעתו באוא"ס ב"ה ולפי יגיעתו ביגיעת נפש ויגיעת
בשר בתפלה ובהתבוננות... כל תפילה כלול מג' תפלות חג"ת [חכמה
גבורה תפארת], והוא חבורא דאבהן, ונק' התפלה חברון מחמת
התחברות מדות חג"ת אבותינו הקדושים וחברון ג"כ [גם כן] מלפנים
נקר' ג"כ קרית ארבע ואחר שתקנו [אברהם יצחק ויעקב] התפלות
ונתחברו בה נק' [נקראה] חברון כי טעם א' לשניהם ודל [ודי למבין]
וע"י מדותיהם הק' עולים התפלות דרך חברון במקום שתיקנו. וע"כ
[על כן] צריך כאו"א [כל אחד ואחד] מישראל... לקשר א"ע [את עצמו]
באבותיו הק'. ומי לנו גדול מדוד מלך ישראל שישב ז' שנים מקודם
בחברון להתקשר באבהן בחי' חג"ת ודל... ע"כ מי לה' לא יחוס על
ממונו ויחבב מקום אבותינו הק' בלו"נ [בלב ונפש] ויתאמץ לחזק ישיבת
אנ"ש במקום אבותינו הק' זי"ע ויושפע לו שפע ברכה וחיים... ובזכות
זה יזכה להתקשר בכ"י [בכל יום] במידותיהם הק'... ממקור הברכות
אמן סלה".³⁷ בראשית דבריו קושר האדמו"ר האמצעי את התפילה
וההתבוננות ביכולתו של אדם מישראל להבין את גדולת אור אין סוף
ואת התהוות כל העולמות מאין ליש. התפילה, אומר האדמו"ר
האמצעי, כוללת שלוש תפילות חג"ת, כנגד חסד גבורה ותפארת,
שנתחברו על ידי שלושת האבות שמקום קבורתם בחברון. כל תפילה
נקראת חברון מחמת התחברות מידות חג"ת של אבותינו הקדושים,
על ידי מידותיהם עולות התפילות למרום בחברון, במקום שנתקנו
תפילותיהם, לכן חייב כל אחד ואחד מישראל לחזק ישיבתו בחברון.³⁸
ממכתבו של האדמו"ר האמצעי לא משתמע שההוראה להתישב

ב**חברון היא בתוצאה מהסכסוך שבין רש"ז לבין רא"ק** והצורך להינתק מעדת החסידים בצפת. המחלוקת גרמה אמנם לניגודים רעיוניים ולפילוגים במחנה החסידי בארץ ובחוץ-לארץ. מן הראוי לציין את טענתו של רא"ק במחלוקת זו שרש"ז לא צריך היה להכניס אפילו את בנו הצעיר ר' דובער בסוד ההתבוננות השכלית: "... וחס אנכי על זרעי דאבא, ה"ה בנו המופלג הותיק מו"ה דוב בער לאשר כת"ר [כבוד תורתו] הכניס אותו בנסיון גדול כאני [כאניה] בלב ים שצריך פרקליטין גדולים להנצל ממצודת הגאווה והגדלות... וכת"ר הכניס בנו בזה, והוא עדיין רך בשנים וכלי מלחמה אין לו".³⁹ רש"ז ותלמידיו דבקו בהתבוננות שכלית ובהשגה מיסטית דתית כחובה המוטלת על הכלל וחתרו להפצת תורתם בקרב חוגים רחבים ולהפקעתה מהאזוטריקה, שנהגה בעדות חסידיות אחרות. יחד עם זה לא ביטל רש"ז את האמונה הפשוטה ויראת הבורא ורא"ק לא שלל את ההשגה השכלית, אלא שדעתו של רש"ז שאין די באמונה הפשוטה ויש להוסיף עליה גם העמקת דעת:

"... והנה על יראה תתאה זו שהיא לקיום מצוותיו ית' בבחינת סור מרע ועשה טוב אמרו, אם אין יראה אין חכמה ויש בה בחינת קטנות ובחי' גדלות דהיינו כשנמשכת בחי' יראה זו מההתבוננות בגדולת ה' דאיהו ממלא כל עלמין".⁴⁰ ניתן אם כן לראות במכתבו של האדמו"ר האמצעי משנת תקפ"ג (1823) לאנ"ש להתישב בחברון, הכוונה לדרכה האידיאלית מיסטית של החסידות החב"דית. באיגרת זו של האדמו"ר האמצעי לאנ"ש להתישב בחברון מודגשת משנתו של אביו, על אף תלונתו דלעיל של רא"ק בפני רש"ז, על הכנסת בנו בסוד האמונה המיסטית. כאמור לעיל, מציין האדמו"ר האמצעי את עדיפותה של חברון על ירושלים צפת וטבריה: "... אלא שמבחינת בינה נולדו מידות אהוי"ר [אהבה ויראה] כידוע... שמהתבוננות גדולת אוא"ס [אור אין סוף] ב"ה נולד המדות אהוי"ר... עכ"פ [על כל פנים] כל תפלה כלולה מג' תפלות חג"ת [חסד גבורה תפארת]".⁴¹ אין לדעתי כל בסיס לדעה שהוראת האדמו"ר האמצעי ניתנה בעטיו של הסכסוך בין רש"ז לבין רא"ק. גם אותה דעה שהמעבר מצפת לחברון היה הכרחי ונעשה מחוסר ברירה, מפאת התנגדותה של העדה הפרושית בירושלים להתישבותם של החסידים אינה סבירה, שהרי בשנת תר"ז (1847) נוסדה קהילה חב"דית נוספת בירושלים והמתישבים לא נתקלו בהתנגדות כלשהיא

מצד הפרושים.⁴² יחד עם זה אין להתעלם מעובדת התבדלותה של העדה החב"דית מהעדות החסידיות האחרות בארץ-ישראל, שהובילה להקמת כולל נפרד לעדת חסידי חב"ד.⁴³ בחברון נמצא להם כר נרחב לנהל אורח חיים על פי מנהגי חב"ד כקהילה עצמאית אשכנזית ראשונה, בסמוך לקהילה הספרדית הוותיקה.

(ו) מצב העדה החב"דית בשנים הראשונות להתישבות בחברון

מכשולים רבים ותלאות אין ספור נערמו בדרכם של חסידי חב"ד בחברון בראשית ההתיישבות. תנאי ההסתגלות במקום החדש היו קשים ביותר, אי-שליטה בשפת תושבי המקום, אורח חיים ולבוש שונה, יחס עוין של האוכלוסייה הערבית ומעל הכל מצוקה כלכלית קשה.

מצבם הכלכלי של בני העדה החב"דית בחברון לא היה שונה בהרבה מהכוללים האחרים. קיומם היה תלוי בתמיכה הכספית שחילק הכולל לחבריו, שכן לא היו להם מקורות הכנסה אחרים. בראש הכולל עמדו הממונים שבידם הסמכות לבצע חלוקת כספים. המשרה החשובה ביותר הייתה של "הממונה הראשי" ונמסרה לידי ר' שמעון מנשה חייקין, רב הקהילה משנת תרט"ו (1855). עד לאותה שנה כיהן כממונה ראשי אחד מנכבדי העדה שנקרא "בעל האדרעס" (בעל הכתובת) אליו נשלחו הכספים מחוץ-לארץ.

הביטחון המעורער, גל הפורעניות שפקד את יהודי חברון במחצית הראשונה של המאה הי"ט, מרד הפלאחים והפרעות ביהודי העיר, כל אלה לא מנעו מחסידי חב"ד בחברון מלהתארגן לקהילה מסודרת ולכולל עצמאי ונפרד משאר הכוללים החסידיים בארץ-ישראל.

לשבחה של הקהילה הספרדית ייאמר, כי כבר ראשוני המתישבים החסידיים (לא מחסידי חב"ד), משנת תקע"ט (1819), התקבלו על ידי הספרדים הוותיקים בסבר פנים יפות וברצון להושיט יד עזרה למתישבים החדשים. על כך מעיד מכתב הפקוא"ם משנת תקפ"ז (1827): "... ראשון כתבו לנו חו"ר הספרדים הי"ו אגרת זמנה אדר אשתקד, דזה ששה שנים שבאו יחידים מכו' חסידים לדור שמה ונתקבלו ברצון".⁴⁴ יותר מאוחר, בשנת תקפ"ג (1823), כאשר נוסדה הקהילה החב"דית,